

УДК 159.95

С. П. ГІРЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

М. О. КОТЕЛЮХ,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. В. ПЕТЛЕНКО,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

Розглянуто особливості адаптаційних стратегій поведінки особистості відносно подолання труднощів, пов'язаних із процесом адаптації працівників ОВС до умов службової діяльності та профілактики формування соціально-психологічної дезадаптації особистості. Запропоновано види психологічної корекції щодо формування адаптивних стратегій поведінки особистості працівників ОВС.

Ключові слова: адаптація, стратегія поведінки, працівники ОВС, професійна діяльність, психопрофілактика.

Girenko, S.P., Koteliukh, M.O. and Petlenko, O.V. (2015), "Formation of constructive behavior strategies of police officers' personality" ["Formuvannia konstruktyvnoi stratehii povedinky osobystosti pratsivnyka OVS"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 138–142.

Постановка проблеми. Згідно з Програмою психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки на сучасному етапі розвитку системи органів внутрішніх справ України, за умов підвищення вимог до правоохоронців з боку українського суспільства та впровадження європейських стандартів професійної діяльності, необхідно суттєво вдосконалити просвітницьку роботу з питань попередження травматизму, девіантної поведінки, соціально-психологічної дезадаптації, суїцидальних проявів [1]. Як свідчить практика, робота з працівниками в органах і підрозділах внутрішніх справ організована формально, що негативно впливає на становлення та адаптацію до умов служби цієї категорії працівників. На цей час недостатньо вивчені індивідуальні якості молодих працівників, неефективно використовуються важелі індивідуальної виховної роботи. Тому, на наш погляд, видається необхідним вивчення особливостей констук-

тивних адаптаційних стратегій поведінки особистості працівників ОВС для подолання труднощів, пов'язаних із процесом адаптації до умов службової діяльності та профілактики формування соціально-психологічної дезадаптації особистості.

Виклад основного матеріалу. В останні роки спостерігається значна еволюція розуміння явища соціально-психологічної адаптації, яка пов'язана із загальним зміщенням інтересу дослідників від сфери психічних відхилень до розгляду здорової особистості. Відбувається все більше розведення понять пристосування і власне адаптації; рух від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особистості і середовища; від кінцевої мети – гомеостатичної рівноваги, відсутності конфліктів до кінцевої мети – самоактуалізації та самореалізації особистості в реальному соціальному середовищі [2–4]. Дослідники все частіше звертають увагу на проблеми загальної «адаптації до життя» [5], аналізують індивідуальні

способи та стратегії поведінки, які використовує людина не тільки в складних життєвих ситуаціях, а й у повсякденних, типових умовах. З визнанням активної перетворювальної функції як особистості, так і соціального середовища актуальною стає проблема розвитку особистості й суспільства на основі їх конструктивної взаємодії.

Розглядаючи процес адаптації як взаємодію, ми приходимо до цілком певного розуміння властивості адаптивності: адаптивність, як здатність до побудови продуктивних систем взаємодії. Така здатність може виявлятися в стратегіях поведінки, які використовує людина в процесі адаптації.

Аналіз способів поведінки, які використовує індивід у процесі адаптації, не раз ставав предметом досліджень. Ще З. Фрейд виділив два типи адаптивної поведінки особистості: поведінка, спрямована на перетворення середовища або на зміну себе самого. Ці протилежні стратегії були названі алопластичною і аутопластичною адаптаціями [3]. Використовуючи дані підстави і послідовно тричі виробляючи дихотомічні розподіли, можна теоретично сформулювати стратегії індивідуальної поведінки, кожна з яких характеризується трьома якостями:

- 1) контактністю (контактною або уникаючою);
- 2) активністю (активною або пасивною);
- 3) спрямованістю (на зміну середовища або на зміну себе).

Аналізуючи роботи інших дослідників у сфері поведінки людини, можна запропонувати авторську концепцію універсальних способів адаптаційних реакцій особистості: 1) захоплення ініціативи; 2) підлаштування під ситуацію; 3) відхід від ситуації; 4) адаптація без адаптації.

Всі варіанти можливі, причому в кожній конкретній ситуації перевага надається тій чи іншій адаптаційній реакції. Але найчастіше відбувається формування однієї стратегії поведінки, за допомогою якої людина адаптується до змін у навколишньому середовищі. Це так званий ведучий шаблон реагування, який виникає спонтанно і обумовлений фізіологічними, психічними особливостями і соціальним вихованням особистості.

Також ми виходимо з принципу теорії еволюції – принципу формування суспільства, при якому відбувається поділ на сильних лідерів (альфи), підлеглих (бети), опозиціонерів (гамми), невдах (омеги). Ці ідеї увійшли в основу концепції ієрархії домінування, так званої соціальної структури, яка характеризується тим, що кожна вхідна в неї особа має певний ранг, і

розподіл ресурсів у даному середовищі здійснюється відповідно до цього рангу. Впорядкування рангів осіб відбувається через парні конфлікти – той, хто виграв у такому конфлікті, отримує вищий ранг, ніж той, хто програв. Особу з найвищим рангом прийнято називати альфою, за ним ідуть бети, гамми, і так далі, аж до найбільш низькостатусних омег. Вважається, що поведінка у відповідності з ієрархією домінування «прошита» біологічно в генах людей і успадкована ними від далеких предків.

Наприклад, Карен Хорні у своїй книзі «Наші внутрішні конфлікти» (1945 р.) описала стратегії оптимізації міжособистісних відносин з метою досягнення почуття безпеки в навколишньому світі [6]. Інакше кажучи, їх дія полягає в зниженні тривоги і досягненні більш сприятливого життя. Крім того, кожна стратегія супроводжується певною основною орієнтацією у відносинах з іншими людьми.

1. Поступливий тип (рух до людей). Люди цього типу відрізняються вираженою потребою в любові та схваленні і мають особливу потребу в «партнері», тобто в одному коханцеві, дружині або чоловікові. Ці потреби у невротиків нав'язливі, позбавлені вибірковості, викликають тривогу або пригніченість у разі фрустрації. Свої потреби невротик прагне наполегливо реалізувати, незалежно від того, до яких людей він апелює, є чи немає у цих людей відповідного почуття до нього. Головне тут «комусь належати». Звідси надмірні поступливість, люб'язність, довірливість до інших, переконання, що всі вони чудові і що він їх усіх любить. З цим пов'язані такі якості, як прагнення піти від сварок, недобрих поглядів, суперництва, уникнення перших ролей, поступливість, домінуюче почуття слабкості і безпорадності, відчуття своєї неповноцінності, страх критики на свою адресу, мазохістські схильності.

2. Агресивний тип (рух проти людей). У людей цього типу домінують агресивні схильності. Якщо поступливий тип схильний фанатично вважати всіх людей гарними, то даний тип, навпаки, бачить у всіх своїх знайомих недоброзичливців. Звідси реальність сприймається як боротьба всіх з усіма. Іноді агресивність маскується зовнішньою чемністю, доброзичливістю. Для цих людей характерні потреба управляти іншими, досягнення влади, відчуття переваги над іншими, престиж, визнання, жорстокість, непоступливість, відсутність самокритичності, прагнення до боротьби, до суперечки, до прояву своїх борцівських здібностей. Ці люди відкидають зовнішні вираження любові, прихильності, чутливості, співчуття.

3. Відособлений тип (рух від людей). Для людей такого типу характерні прагнення унікати спілкування з людьми, самовідчуження (нечутливість до емоційних внутрішніх переживань), потреба самодостатності. Ці люди іноді можуть проводити вечір з небагатьма друзями, але не терплять широкого кола спілкування. Вони прагнуть до усамітнення, ухиляються від суперництва і боротьби, стурбовані досягненням своєї повної незалежності, переваги й унікальності. Позиція відсторонення у невротиків, за Хорні, «являє собою найбільш радикальну і найбільш ефективну з захистів».

Враховуючи вищевикладене, наведену нами вище концепцію адаптаційного реагування ми можемо представити у вигляді певних адаптаційних реакцій:

1. Альфа-стратегія – лідируюча стратегія поведінки. Це сильна просоціальна позиція, найбільш ресурсна відносно інших стратегій. Така лінія поведінки характерна директорам, командирам, начальникам, які керують іншими людьми швидше за покликанням і своїми особистісними характеристиками, ніж у зв'язку з займаною посадою. Справжні альфи завжди беруть відповідальність за дії своїх підлеглих і людей, які залежать від них.

2. Бета-стратегія – підпорядкована стратегія поведінки. Це слабка просоціальна позиція, менш ресурсна в порівнянні з першою. Обравши таку лінію поведінки, людина підкоряється встановленим правилам і твердо дотримується їх. Основна характеристика істинних бетів – старанність і підвищена працездатність.

3. Гамма-стратегія – ухиляюча стратегія поведінки. Це сильна дисоціальна позиція, слабка для особистості внаслідок втрати ресурсів через перебування в небажаному для неї середовищі. Люди з такою стратегією поведінки легко йдуть на розрив відносин, схильні змінювати свою діяльність через небажання або неможливості адаптуватися в існуючих умовах. Це прямий вихід індивіда із ситуації з метою пошуку середовища, яке б більше гармоніювало з його властивостями.

4. Омега-стратегія – страждаюча стратегія поведінки. Це слабка дисоціальна позиція, найменш ресурсна. Така неправильна адаптаційна реакція характерна для психологічно слабкого типу особистості, що є прямою соціальною протилежністю альфі, «непотрібні діти непотрібних батьків». Омегам характерно абсолютно аморфне існування, вони не здатні навіть на найменший опір.

Цю модель можливо застосовувати для характеристики широкого кола типів взаємодії

всієї системи ставлень особистості як в особистісному, так і в професійному спілкуванні, а так само для опису взаємодії індивіда з більш узагальненими рівнями соціального середовища, такими, як соціальна організація і суспільство в цілому. Поєднання стратегій в індивідуальній поведінці визначає стиль адаптації особистості.

На підставі проведених психологічних консультацій протягом 2012–2015 років із працівниками органів та підрозділів органів внутрішніх справ нами було отримано дані відносно їх сформованих адаптаційних стратегій адаптації до соціально-професійного середовища. Так, у більшості працівників ОВС сформована Бета-стратегія поведінки, яка виявляється у прагненні до неухильного дотримання законів, статуту, правил внутрішнього розпорядку служби. Такі працівники вважаються добре адаптованими, без схильності до соціально-психологічної дезадаптації. Вони оцінюють ситуацію, роблять для себе висновки, приймають рішення, знаходять адекватні способи поведінки, мобілізують власні сили й можливості, переборюють внутрішні труднощі й коливання, підкорюють свою поведінку службовому обов'язку, виконанню професійних завдань тощо. Однак є значна кількість працівників, які знаходяться у так званому стані адаптації без адаптації, тобто у них спостерігається Омега-стратегія. У їхній психічній діяльності переважають: перехід інтенсивності психічної напруженості за межі корисності; занепокоєння, розгубленість, нерішучість, уповільненість реакцій; острах невдачі, відповідальності, підпорядкування своєї поведінки мотиву уникнення невдачі за будь-яку ціну (замість прагнення до максимально можливого успіху); погіршення кмітливості, спостережливості; зниження активності, наполегливості, завзятості, спритності й винахідливості в досягненні мети, підвищення схильності до пошуку виправдовувань; постійне почуття слабкості, втоми, безсилля, невміння мобілізуватися; підвищення дратівливості, втрата контролю над собою. Ці негативні прояви у психічній діяльності впливають на дії та вчинки як у професійному, так і в особистісному середовищі таких працівників.

Психологічне забезпечення професійної адаптації має будуватися на всебічному врахуванні розглянутих показників у їх взаємозв'язку і взаємодії. При цьому варто виходити з принципово важливого теоретичного положення про єдність процесу психічного розвитку людини і розуміння взаємозв'язку, що виходить з цього положення, етапів професійного

шляху. В будь-якому попередньому періоді укладаються ресурси і резерви наступного розвитку (Ананьєв, 1969). Процес психічного розвитку є процесом кумулятивним; у ході його результат розвитку кожної попередньої стадії, трансформуючись, певним чином включається в наступну (Брухтів, 1984).

Психокорекційна робота, що проводиться з метою допомоги в становленні готовності до професійної діяльності, має дозволити працівнику:

- по-перше, пізнати себе, свої індивідуальні особливості і можливості, усвідомити свої інтереси, мотиви, бажання, позбутися неправильних уявлень про себе, навчитися бути чесним із самим собою;

- по-друге, переглянути своє ставлення до себе і взяти на себе відповідальність за своє професійне становлення і розвиток, а в більш широкому плані – за весь свій життєвий шлях;

- по-третє, опанувати прийомами самовдосконалення, самоврядування і самоконтролю.

Запропоновані види психологічної корекції – інформування працівників у формі лекційних занять з основних розділів психології, консультування у формі індивідуальної бесіди і проведення активного соціального навчання у формі тренінгу – диференціюються залежно від психологічних проблем.

Висновки. Адаптивні можливості людини закладаються вже в дитинстві, у процесі формування її особистості, досвіду взаємодії з різноманітними людьми і колективами, досвіду успішного і неуспішного поведіння в незвичних обставинах. Успішність фахового самовизначення створює базу для встановлення рівноваги між спроможностями майбутнього

працівника і вимогами професії, між ціннісними орієнтаціями суб'єкта вибору професії й особливостями конкретного фахового середовища.

Модель застосовна до опису широкого кола типів взаємодії: в діаді, у групах, а так само для опису взаємодії індивіда з більш узагальненими рівнями соціального середовища, такими, як соціальна організація і суспільство в цілому. Поєднання стратегій в індивідуальній поведінці визначає стиль адаптації особистості. Передбачається, що через різноманітне поєднання стратегій, що реалізуються двома учасниками взаємодії, можна описати безліч широко відомих соціально-психологічних феноменів.

Закріплення в досвіді буденної свідомості кожної зі стратегій побічно підтверджує її адаптивну функцію: перевірені реальністю сентенції здорового глузду доводять свою доцільність вже самим фактом свого існування. Однак різні стратегії переслідують далеко не однакові цілі, багато в чому суперечливі і навіть іноді взаємовиключні. Слід думати, що використання стратегій випадковим чином навряд чи призведе до успіху. Численні дослідження підтверджують, що пристосування, корисні в одних умовах, стають даремними або навіть шкідливими в інших. Відповідно, для кожної стратегії існує певне коло ситуацій, де вона буде найбільш ефективною або навіть єдиною можливою; в той же час у певних умовах кожна з розглянутих стратегій може грати дезадаптивну і навіть деструктивну роль.

Перспективою подальшого дослідження буде оцінка ефективності проведеної психокорекційної роботи з метою формування конструктивних стратегій поведінки особистості працівників органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2013–2017 роки : рішення колегії МВС України від 18 січ. 2013 № 1 км/1. – Київ : МВС України, 2013. – 16 с.
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92–100.
3. Началджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности : формы, механизмы и стратегии / А. А. Началджян. – Ереван : АН Армянской ССР, 1988. – 262 с.
4. Реан А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 479 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
6. Хорни К. Наши внутренние конфликты / К. Хорни – М. : Акад. проект, 2007. – 224 с.

Надійшла до редколегії 13.10.2015

ГИРЕНКО С. П., КОТЕЛЮХ Н. А., ПЕТЛЕНКО Е. В. ФОРМИРОВАНИЕ КОНСТРУКТИВНОЙ СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ СОТРУДНИКОВ ОВД

Рассмотрены особенности адаптационных стратегий поведения личности в отношении преодоления трудностей, связанных с процессом адаптации сотрудников ОВД к условиям служебной деятельности и профилактики формирования социально-психологической дезадаптации

личности. Предложены виды психологической коррекции по формированию адаптивных стратегий поведения личности сотрудников ОВД.

Ключевые слова: адаптация, стратегия поведения, работники ОВД, профессиональная деятельность, психопрофилактика.

GIRENKO S. P., KOTELIUKH M. O., PETLENKO O. V. FORMATION OF CONSTRUCTIVE BEHAVIOR STRATEGIES OF POLICE OFFICERS' PERSONALITY

The features of adaptation strategies of person's behavior relative to overcome the difficulties associated with the process of adaptation of police officers to the terms of service activity and prevention of the formation of social and psychological maladjustment of a personality are considered.

The conception of the adaptive response, which is presented in the form of specific behavior strategy, is provided. This model may be used to characterize a wide range of types of interaction between the individual attitudes of the entire system both in personal and in professional communication, as well as to describe the interaction between an individual and more generalized levels of social environment such as social organization and society in the whole. A combination of strategies in individual behavior defines the style of personality's adaptation.

It is stated that the majority of police officers have formed a constructive strategy of behavior, manifested in the pursuit of strict observance of laws, statutes, internal regulations of service. These officers are considered as well adapted, with no inclination to social and psychological maladjustment. However, there are a significant number of officers who are in a so-called state of adaptation without adaptation, so they exhibit unconstructive strategy. Their negative manifestations of mental activity adversely affect the actions and deeds in both professional and personal environment of such officers. Kinds of psychological correction on the formation of adaptive behavior strategies of police officers' personality are offered.

Keywords: adaptation, behavior strategy, police officers, professional activities, psychological prophylactics.

УДК 159.9

Т. О. МІЦІК,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ІЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМЕЙ

Наведено результати емпіричного аналізу показників, що виступають у ролі особистих передумов віктимної поведінки неповнолітніх із неблагополучних сімей, та виявлено взаємозв'язок між розглянутими соціально-психологічними чинниками. Встановлено фактори, що впливають на формування віктимної поведінки особистості.

Ключові слова: віктимна поведінка, неповнолітні, віктимна поведінка неповнолітніх, фактори віктимної поведінки, соціально-психологічні чинники, неблагополучні сім'ї.

Mitsyk, T. A. (2015), "Features of victimization of minors from problem families" ["Osoblyvosti viktyimnoi povedinky nepovnolitnikh z neblahopoluchnykh simej"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 142–146.

Постановка проблеми. На сьогодні все частіше спостерігається віктимна поведінка серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто живе у неблагополучних сім'ях. У зв'язку з цим вважаємо доцільним дослідити віктимну поведінку неповнолітніх, які перебувають у неблагополучних сім'ях.

Метою цієї статті є на основі емпіричного аналізу просвітити віктимну поведінку неповнолітніх з неблагополучних сімей.

Стан дослідження. Проблеми насильства присвячені дослідження таких вітчизняних і російських психологів і педагогів, як Л. С. Алек-

сєва, А. Д. Кошелева, Б. Ю. Шапіро, які стали засновниками теоретичних положень проблеми, що розглядається. В аспекті проблеми насильства в міжнародному професійному суспільстві використовуються класифікації видів насилля, засновані на характері насильницьких дій та у співвідношенні з якими розробляються і впроваджуються спеціалізовані дослідницькі, профілактичні та корекційні програми; під ними (насильницькими діями) розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини через використання фізичної сили. Такі дії виявляються у формі побоїв, ударів, нанесення